

А. Ж. Жұмағұлова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, ф. г. к.

ЗЕРТТЕУДІҢ жаңа нысаны – Ғ. МҮСІРЕПОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Көркемсөз өнерінің небір майталмандары сөз өнерінің бастауын жалпы халықтық тіл қорынан алатындығы бәрімізге мәлім. Кез келген жазушы үшін халық ауыз әдебиетінің нұсқалары, жыраулар мен жыршылардың танымы мен тағлымы мол керемет дүниелері, ғасырлар қойнауынан бізге дейін жетіп, өз құндылығын жоғалтпаған жыр-дастандар – таптырмас мектеп.

Жалпы халықтық тілді жаңарту, байыту, барынша жарқырата қолдану әрбір жазушы шығармашылығының жемісі. Тиесілі сөзді тетігін тауып пайдалану сөз өрнегін келісті сала білген жазушының шеберлігін танытады. Қандай да бір шығарманың көркемдік деңгейін көтеретін сол шығарманың тілі. Тілдік құралдардың орынды қолданылуы, қаламгердің сөз саптасы, әсерлі тізілген ой өрнегі – барлығы да шығарманың шырайын келтіретін негізгі шарттар.

«Қалың көпшілік дұрыс бағалап жүргендей, кез келген көркем шығарма өзінше бір өмір деп қабылданатын болса, өмірде тіл арқылы қарым-қатынастың болмағы – табиғи құбылыс». (1. 5.)

Тіл – стильдің жаны. Қазіргі кезде жазушы да, жазғыш та көп. Бірақ сол жазушылардың барлығының стилі қалыптасып, орнықты десек, бұл – жаңсақ пікір. Жазушы стилінің қалыптасуы ұзақ жылғы шығармашылық ізденістің жемісі. Осы көп жылдар бойғы шығармашылықтың нәтижесінде жазушының қалыптасып, орныққан жазу өнері, жазу мақамы - оның стилі. Халыққа танымал көптеген ірі қаламгерлердің үлкенді-кішілі атақты шығармаларын қолға алып, үңіле түссең-ақ, кімнің шығармасы екенін айнытпай айтуға болады. Сұлу сөзге тұнып, ұзын сонар, әдемі ширатылған Әуезов сөйлемдерін, өлең жолдарындай өзара ұйқасын тауып, үйлесіп, төгіліп тұратын, артық деп бір ауыз сөзін де алып тастауға көнбейтін Аймауытов сөйлемдерін, есте сақтауға ерекше икемді, әрбір кейіпкерін «өмірдің өзінен ойып алған» Майлин сөйлемдерін ешкіммен шатастыруға болмас. Өзімен қатар қаламдастарының ішінде, оқырман-халықтың арасында стилист-жазушы ретінде

танымал болған Ғ. Мүсіреповтің де ащы мысқыл мен жеңіл әзілді езу тартқыза отырып жеткізетін сөйлемдерін басқаның сөйлемдерімен шатастыру мүмкін емес.

Ғ. Мүсірепов әдебиет әлеміне өткен ғасырдың жиырмасыншы жылдарында, шығармашылық жолын шағын әңгіме жазумен бастап, артынша сүбелі ірі туындыларын қазақ әдебиетінің алтын қорына қосқан классик-жазушы. Жазушы қаламынан «Оянған өлке», «Ұлпан», «Жат қолында» сияқты романдардан басқа, бірнеше ірі драмалық шығармалар, әр алуан тақырыпты қамтитын әңгімелер, повестер шықты. Мұнан басқа жазушының әдебиет туралы, қоғамдағы әр түрлі құбылыстар туралы, тіл туралы ортаға салған ойлары мен толғаныстары өз алдына сарқылмас байлық.

Ғ. Мүсіреповтің жазушы ретіндегі шеберлік шындау мектебі, «әсемдік әлемінің» алғашқы баспалдағы – прозаның шағын түрі әңгіме болды. «Начинать работу большими романами – это очень дурная манера. Именно ей мы обязаны тем, что у нас издается множество словесного хлама. Учиться писать нужно на маленьких рассказах, как это делала почти все крупнейшие писатели на западе и у нас.

Рассказ приучает к экономии слов, к логическому размещению материала, к ясности сюжета и наглядности темы», - деп жазады орыс жазушысы М. Горький прозаның шағын түрі әңгіме туралы. (2. 220.)

«Жиырмасыншы ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі «шағын әңгіменің шебері» жазушы Б. Майлин болған», - дейді зерттеуші ғалымдар. Ал «Ғабит Майлин ізімен, бірақ одан басқашалау романтикалық стильде қазақ әдебиетіндегі әңгіме жанрын дамытып, сол арқылы күшті, татымды образдар галереясын жасады». (3.)

Әрбір пенде өмірге келген соң оның өзіне ғана тиесілі өмір жолы басталады. Оның өмір жолында жақсы да, жаман да, қуаныш та, қайғы да қатар жүруі әбден заңды. Сол секілді әрбір шығармашылық адамының шығармашылық ұлы көшке келуі де, қызығы мен қиындығы, азабы мен рахаты, жеңісі мен

жеңілісі мол болуы, сол көшке ілесуі де әрқилы болатыны заңды.

Кез келген қаламгердің шығармашылық жолындағы өмірлік тәжірибесі оның жазушылық шығармашылығына өз әсерін тигізбей қоймайды. Жазушының жеке өміріндегі қымыт оқиға, тартысты өмір, сан қилы толқулар мен өмірлік арбасулар оның шығармасының желісіне айналуы мүмкін. Сондықтан да болар жазушы Ф. Мүсіреповтің де әңгімелерінің тақырып аясы кең, ішкі мазмұны терең, айтар ойы анық. Қандай әңгімесін алсаңыз да өзі өмір сүрген кездегі қоғамның тыныс-тіршілігі, заман ағымының аяқ алысы, ондағы адамдардың өмір сүру салты – шығарманың негізгі арқауы.

Жазушының алғашқы әдеби көркем шығармасы «Тулаған толқында» деп аталады. Бұл шығарма жиырмасыншы ғасырдың жиырмасыншы жылдарының аяғында жазылған. Қазіргі кезде бұл шығарма повесть ретінде қарастырылғанмен, шығарманың алғашқы нұсқасы ұзақ әңгіме болған.

Мұнан кейін жазушы қаламынан «Қос Шалқар», «Талпақ танау», «Шұғыла», «Жеңілген Есрафил», «Ер Қаптағай», «Қыран жыры», «Өмір жорығы», «Тарғыл қауын», «Сөз жоқ, соның іздері» сияқты әр тақырыптағы әңгімелері мен әйел-ана тақырыбына арналып жазылған шоғыр (цикл) әңгімелері туды. Бұл әңгімелерінде жазушы қоғамнан жырақ кетпей, сол кездегі негізгі жайларды суреттеген, сондықтан да тақырып тұрғысынан қарастырсақ, сан алуан.

Ғалым М. Бекбергенов жазушы шығармашылығын зерттеушілердің бірі ретінде, жазушы әңгімелерінің тақырыбын шартты түрде былай деп саралайды:

«1. Қазақстандағы революциялық күрес дәуірінің, тап тартысының, сол кезең қайшылықтарының бейнесін әр қырынан суреттейтін шығармалар;

2. Социалистік замандағы жаңарған ауыл, өзгерген ел бейнесін әр қырынан суреттейтін шығармалар». (4. 15.)

Сөз жоқ, жазушының кейбір шығармалары Кеңес Одағы кезіндегі социалистік қоғамның «кейбір жаңалықтарын» тым марапаттап, асыра сілтеңкіреп жібереді. Әрине, танымдық, әдеби-теориялық тұрғыдан алғанда бұл шығармаларға тың талдау, жаңаша көзқарас, өркениет талабы тұрғысынан түсіндіру және түсіну аса қажет. Бұл ретте жазушының өмір

сүрген дәуірі мен сол кезеңдегі қоғамдық саясатты, түсінікті, тәртіпті, талапты, қоғамның тыныс-тіршілігін ескеру керек-ақ.

Жазушы Ф. Мүсірепов шығармашылығы 1980 жылдарға дейінгі қазақ әдебиетінің алтын қорынан «тақырып байлығымен, көркемдік жаңалығымен, езу тартқызар ерекше юморымен» ғана емес, сөз қолдану шеберлігімен, стильдік әдемі өрнектерімен де ерекше орын алады.

Қазақ әдебиеті классиктерінің бірі С. Мұқанов кезінде Ф. Мүсірепов шығармашылығының әдебиет әлемінде танылуына, өсіп-дамуына ерекше назар аударып, тіпті көп ретте тікелей ықпал еткені де тарих парақтарынан белгілі. С. Мұқанов қазақ әдебиетінде қатар келе жатқан замандас қаламгердің шынайы шеберлігі мен әдемі өрнектерінің «кілтін» былай деп атап өтеді: «Ғабиттің жазушылығының тұтас алғанда өзіне тән өзгешелігі бар. Біріншіден, Ғабит бойына сіңбеген тақырыпқа жармаспайды; екіншіден, бойына сіңірген тақырыбын тез жазып тастауға асықпайды, сондықтан да шығармаларының шикісі аз болады; үшіншіден, жазатын тақырыбына күй таңдайды, күйі жетпесе, игерген тақырыбын да жаза қоймайды; төртіншіден, шығармасына өте ұқыпты, сондықтан қал-қадерінше олпы-солпысыз шығарады; бесіншіден, тілге үнемшіл, сипаттап, суреттеп отырған оқиғасына жәрдемі жоқ сөзді қолданбайды; алтыншыдан, жарқылдақ сөзді көп қолданып, шешен сөйлеуге тырысады; жетіншіден, адам портретін жасауға қазақ жазушыларының ең шеберінің бірі». (5. 552.)

Жазушы шығармашылығының басты жетістіктерін тізбелеп атап өткен С. Мұқанов сөз өнерінің күдіретін терең түсіну арқылы, қаламгердің шығармашылығына жоғары баға береді.

Қазақ әдебиеті тарихындағы жарық тұлғалардың бірі З. Қабдолов та жазушының шеберлігі мен тілі туралы мынадай салмақты пікір қалдырған. «Қазақтың сөз өнерінде «Ғабиттің тілі» деген тіл бар. Ол қандай тіл? Ол – сымға тартқан күмістей сұлу тіл. Ол – нақты тіл, затты тіл. Ол сөз ғана емес, сөзбен салынған сурет. Ол – биік парасат, терең философия. Ол – сыр, сезім... Ғабит тілі – сырлы да сиқырлы тіл». (6.)

«... Қағаз бетіне түскен қолының дір еткен тұсы болмаған, әрқашан еркін, батыл, байсалды қозғалған; әр сөз орнында шебер құры-

лысшының кірпішіндей берік қаланған да отырған». (7. 5.)

Қандай да бір жазушы болмасын оның шығармашылығына қойылатын басты талаптардың бірі – сөз саптау тұрғысынан, тілдік материалдарды пайдалану тұрғысынан өзгеге ұқсамайтын ерекшелігінің болуы. Мұның өзі жазушының сөз қолданысына, жекелеген сөздерді жаңа қырынан өз мақсатында байыпты қолдануына, сөздерді сөйлете білуіне, сөзбен жанды сурет сала білуіне, сөз мағынасын жаңа қырынан жарқырата қолдана білуіне алып келіп саяды. Бұл туралы жазушы Ғ. Мүсіреповтің өзі былай дейді: «Сөз сөзге жарығын түсіріп тұрады, көлеңкесін де түсіріп тұрады. Біріне-бірі жарығын түсіріп тұратын сөздерден құралған сөйлем айтайын деген ойды оқушыға дәл жеткізеді. Бұл арада ерекше ескеретін бір нәрсе – әр сөздің ой мен сезімге бірдей дөп тиіп жатуы, ең үлкен арман осында. Біріне-бірі көлеңкесін түсіріп тұратын сөздер өз мағынасын дәл баспай, екі оқты болып, ауытқып шығады» (8. 53.) Жалпы, жазушы шығармадағы тілдің қызметін, орнын, күдіретін, қасиетін ерекше бағалаған. Қазақ әдебиетінің тарихында тек жазушы ретінде ғана емес, драматург, сценарист, аудармашы, тіл жанашыры ретінде де танылған қаламгер. Оның тіл мәдениеті, тіл тазалығы, тілді байыту туралы ойлары мен құнды пікірлері бүгінгі күнге дейін өз құндылығын жоймаған салмақты дүниелер. Ол терминдер, жаңа сөздер, сөздің түрленуі туралы өз пікірлерін ашық айтудан жалықпаған. Жас буын қаламгерлерге ғана емес, өзі құралпы, қаламының қарымы қатайған қаламгерлердің өзіне де әдеби тілдің қуатты көздері интернационализм, архаизм, неологизм, кәсіби, термин сөздер екенін, олардан үрікпей өз шығармаларында батыл қолдану керек екендігін батыл ескертіп отырған.

«Көркем әдебиетте, - дейді жазушы, - әрбір сөздің тұрпаты сақталуға тиісті. Тілге бай, тілі жақсы дегенде ешбір жазушы жаңадан сөз тауып, сонысымен бай, сонысымен көркемдікке жетпейді. Халықтың тіл байлығында бар сөздерді дұрыс тұрпатымен пайдаланып, сол қордан алынған сөздерден жаңа теңеулер, жаңа бейнелеулер жасау арқылы тілге бай, тілге шебер деп аталады» (8. 90.) Қандай әдебиеттің болмасын негізгі бастауы жалпы халықтық тіл байлығы екендігі өзгермейтін, тұрақталып қалған пікір екені даусыз. Дегенмен, жеке бір жазушы халық тілін түбегейлі

байыта алмасы да анық. Халықтың тілін байытуға, көркем әдеби тілдің қорын молайтуға «жазушылықты мұрат еткен адамның қай-қайсысы да үлес қосуы тиіс.»

Белгілі сөз шебері, аса көрнекті жазушы Ғабит Мүсіреповтің шығармашылығы әдебиет тарихы тұрғысынан, әдеби-көркемдік шығармашылық тұрғысынан көптеген әдебиетші ғалымдардың зерттеу нысаны болғанмен, лингвистикалық бағытта жазушының кейбір жеке шығармалары ғана әр қырынан зерттеліп, ғалымдардың шағын ғылыми мақалаларына негіз болды. Жазушының шығармашылығына арналған лингвистикалық жүйелі зерттеу еңбегі жоқ. Бұл ретте көз тоқтатып, көңілге түйер еңбектер санаулы ғана. Олар: Б. Шалабаевтың «Ғ. Мүсіреповтің «Оянған өлке» романындағы кейбір синтаксистік құрылымдардың көркемдік-стильдік қызметі», «Ғ. Мүсіреповтің «Оянған өлке» романындағы комикалық жасаудың кейбір тілдік тәсілдері» туралы еңбектері (9.); профессор, ғалым М. Серғалиевтің «Ғ. Мүсіреповтің әңгімелеріндегі қайталамалардың стильдік қызметі» (10. 134-144.); Е. Жұбановтың «Ғабит Мүсірепов тілінің кейбір стильдік ерекшеліктері» (11.) сияқты ғылыми-зерттеу мақалалары. Осы мақалалардың өзі де осы еңбекті жазуымызға оң ықпал еткенін айта кеткен жөн болар.

Егер осы ғылыми мақалаларға шолу жасап, таратып айтар болсақ, ғалым Б. Шалабаев Ғ. Мүсіреповтің «Оянған өлке» романындағы авторлық үннің берілу жолдары туралы, автор үні мен кейіпкер сөзінің арақатынасы, өзара байланысы туралы, романды оқу барысында оқырманын еріксіз жетелейтін роман тіліндегі ритмикалық үйлесімділік пен саздылық, айтылу әуенінің ерекшелігі туралы, автордың оларды беру тәсілі, юмор мен сарказмның жасалуындағы комиканың рөлі, оны жасаудың кейбір тілдік тәсілдері туралы нақты тілдік материалдардың негізінде салмақты ойлар айтып, ғылыми тұжырымдар жасайды. Сондай-ақ ғалым Б. Шалабаев жазушы сөйлемдеріндегі синтаксистік қайталамалар мен лексикалық қайталамалардың ырғақтылыққа ықпалы туралы айта келіп, эпифора мен анафораның прозадағы көрінісінде назардан тыс қалдырмайды.

Қазақ тіл білімінде стиль туралы, әдеби тілдің көркемдігі туралы, тіл тазалығы туралы салмақты ойларымен белгілі ғалым М. Серғалиев ғалымдар арасында поэзияда ғана

кездеседі деген пікір қалыптастырып келген анафора мен эпифораның жазушы Ғ. Мүсірепов әңгімелерінің тілінде жиі кездесетін көркемдік құбылыс екендігін нақты тілдік деректерді мысалға келтіре отырып, дәлелдейді. Ғалымның айтуы бойынша, «қайталамалар – жазушының көркемдік тәсілдерінің бірі». Ғалым осы аталған мақаласында қайталамалардың стильдік қызметін ғана емес, грамматикалық ерекшеліктерін де қазақ тілінің синтаксисі тұрғысынан қарастырып, талдайды. Жалпы жазушының шығармаларындағы қайталамалар туралы, олардың стильдік қызметі туралы алғаш терең зерттеп, тың пікірлер айтқан да ғалым М. Серғалиев. Ғалымның бұл еңбегі осындай стильдік тәсілдің басқа жазушылардың шығармаларындағы көрінісін зерттеп, талдауға да түрткі болды. Мысалы, мұндай көркемдік тәсіл Ж. Аймауытовтың да шығармашылығында жиі ұшырасады.

Е. Жұбанов ғылыми мақаласында Ғ. Мүсірепов шығармаларында жиі кездесетін сөз мағынасының құбылуы, фразеологиялық тіркестердің, қанатты сөздер мен афоризмдердің қолданысы, бейнелеу тәсілдерінің бірі – эпитеттің қолданылу ерекшелігі туралы айтады. Ғалым мысалдар келтіру арқылы олардың әрқайсысының стильдік бояуын, олардың шығармаға беретін әрін, көтеретін жүгін түсіндіреді.

Ғ. Мүсіреповтің шығармаларын лингвистикалық тұрғыдан әр түрлі бағытта қарастыратын осы еңбектердің бәрі де жазушы шығармаларын зерттеудің бастауы болып табылады. Қазақ әдебиеті тарихының алтын қорынан ойып орын алатын Ғ. Мүсіреповтің шығармашылығы талай зерттеу еңбектеріне нысан болары сөзсіз. Себебі, әрбір қаламгердің өзіндік стильдік өрнектері, өздері сүйіп қолданатын тәсілдері, жазу машығы болады. Қаламгер сонысымен дара, сонысымен ерекше, сонысымен өзгеше. Ал мұндай даралық Мүсірепов шығармашылығының алтын қазығы.

1. Серғалиев М. Көркем әдебиет тілі. Алматы, «Мектеп», 1981 ж.
2. Горький М. Собрание сочинений. 27 том, Москва, 1953 г.
3. Қоңыратбаевтың 1962 жылы Ғ. Мүсіреповке жазған хаты. «Қазақ әдебиеті», 1992 жыл, 31 шілде.
4. Бекбергенов М. Ғ. Мүсіреповтің прозасы. Алматы, «Рауан», 1990 ж.
5. Мұқанов С. Таңдамалы шығармалар жинағы. 15-том. Халық мұрасы. Алматы, 1979 ж.
6. Қабдолов З. «Сырлы дүние», мақала, «Қазақ әдебиеті», 1982 жыл, 19 март.
7. Қабдолов З. Арна. Алматы, «Жазушы», 1988 ж.
8. Мүсірепов Ғ. Заман және әдебет. Әдеби-сын еңбектері. Алматы, «Жазушы», 1982 ж.
9. Шалабаев Б. Көркем проза тілі. Алматы, «Білім», 1994 ж.
10. Серғалиев М. Сөз сарасы. Алматы, «Жазушы», 1989 ж.

А. Жумагулова, НОВЫЙ ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ: ТВОРЧЕСТВО Г. МУСУРЕПОВА

Автор в статье рассказывает об исследовании творчества казахского писателя-классика Г. Мусрепова. В этой статье подробно излагается о лингвистических исследованиях творчества писателя. Приводятся конкретные примеры высказывания исследователей-филологов о творчестве писателя, об особенностях его произведения.

A. Zhmagulova THE NEW OBJECT OF STUDY IS G. MUSUREPOV'S CREATIVITY

The author says in the article about the study of Kazakh classic writer G. Musrepov's creativity. This article elaborates on the linguistic research of the writer's works. Specific examples of pronouncements of researchers and linguists about the works of the writer, about the features of his works.